

NAGY MARIANN*
A felvidéki akció

Állami gazdaságpolitika a peremvidékek felzárkóztatása érdekében

Abstract

At the beginning of the dualist era (1867) all the leading politicians and economic experts of Hungary were for free trade and competition, for economic liberalism. But by the end of the 19th century they gradually moved towards the view that the state should intervene to the economy in order to reach a more balanced development of regions and branches of economy. Our paper presents three interventions of the state at the end of the 19th and at the beginning of the 20th century.

A kiegyezés idején Magyarország valamennyi vezető politikusa és gazdasági szakembere a szabad verseny, a szabad kereskedelem, egyszerűen a gazdasági liberalizmus híve volt. Az 1873-as válság és az azt követő tartós depresszió Európa legtöbb országában irányváltást eredményezett a gazdaságpolitikában, így Magyarországon is. A 70-es és 80-as évek fordulója új szakasz kezdetét jelentette a magyar gazdaságpolitikában; erre az új szakaszra elsősorban a magánvállalkozás – főleg a gyártás és a korábban elhanyagolt mezőgazdasági ágak – egyre növekvő állami támogatása volt jellemző. Bár a hivatalos gazdaságpolitika alapelve mindvégig a liberalizmus maradt, az 1873-as válságot követő és az egész ország szakmai és politikai közvéleményét megmozgató gazdaságpolitikai viták eredményeképpen elfogadottá vált, hogy az államnak közvetlenebbül be kell avatkoznia az egyes ágazatok kiegyensúlyozottabb fejlődése érdekében.

Az állami gazdaságpolitikát 1867-től kezdve nemcsak az illetékes szakminisztériumok – a gazdaságpolitikai törvények előkészítése révén – valamint a magyar törvényhozás – törvények megvitatásával, elfogadásával – irányították, hanem a minisztériumok mindig kikérték az egyes gazdasági szakterületek és érdekképviseleti szervek írásos véleményét is. E szervezeteknek a képviselőkön keresztül is volt lehetősége az érdekérvényesítésre. Melyek voltak ezek a szervezetek? Egyrészt az 1830-as években létesült Országos Magyar Gazdasági Egyesület (OMGE), az 1850-ben felállított területi alapon szerveződött kereskedelmi és iparkamarák, valamint a kiegyezés után újra megkezdte működését az Országos Iparegyesület (a nagy- és középbirtokosok érdekvédelmi szervezete). Rajtuk kívül számos regionális és megyei gazdasági egyesület működött és kapcsolódott be az érdemi munkába. A század vége felé, a 20. század elején újabb szervezetek vállaltak érdekérvényesítő szerepet: 1896-ban alakították meg a nagybirtokosok a Magyar Gazdaszövetséget, amely a kisgazdák érdekeinek képviselőjét és paraszti szövetkezetek szervezését is felvállalta. A nagyvállalkozók szervezetei közül a Gyártásiparosok Országos Szövetsége (GYOSZ, 1902) és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés (OMKE, 1904) érdemel említést.

A gazdasági egyesületek és érdekképviseleti szervek gazdaságpolitikai ügyekben a kormány tanácsadói voltak, de ezen felül kiadványaikkal, lapjaikkal, regionális és országos értekezleteikkel, kiállításokkal sokoldalúan szolgálták a gazdaságfejlesztés ügyét.

Országos társadalmi mozgalom nyomására vette kezdetét 1881-ben az állami ipartámogatás. A mezőgazdaság állami támogatásának követelését először az 1879-es székesfehérvári

* Egyetemi docens, PhD – Pécsi Tudományegyetem BTK.

gazdakongresszus fogalmazta meg programszerűen. A gyáripar és az ipari szakoktatás fejlesztésére tett jelentős intézkedésekhez képest eleinte az állam valóban keveset áldozott a mezőgazdaságra. Az 1880-as években és az 1890-es évek első felében elsősorban a „merkantil” érdekek érvényesültek a gazdaságpolitikában, az agrárérdekek a 90-es években jelentettek erőteljesebben, miután 1889-ben létrejött az önálló Földművelésügyi Minisztérium. Különösen Darányi Ignác 12 évig tartó két minisztersége (1895–1903 és 1906–1910) idején járult hozzá a minisztérium a magyar mezőgazdaság fejlesztéséhez, a korszerű termelési módszerek terjedéséhez, elsősorban a parasztság körében. A filoxéra által elpusztított szőlők újratelepítése, az állattenyésztés fellendítése, a korszerű állategészségügyi szolgálat megszervezése, a parasztság hitelellátásának megoldása, a mezőgazdasági szakismeretek terjesztése és a talajjavítások terén fontos kezdeményező és támogató szerepet vállalt az állam.

A századfordulón kezdődtek az államnak, nem az ágazatoknak, hanem egyes régiókat támogató akciói. Ezek a hagyományos gazdálkodás keretei közt megrekedt, súlyos válsággal küzdő elmaradott keleti, északkeleti és északi peremvidékek (Északkeleti és Északi-Felvidék, Székelyföld) mezőgazdaságának, főleg állattenyésztésének korszerűsítése, nyomorgó parasztságának anyagi felemelése érdekében történtek. Valamennyi peremvidéket – a rendkívül kedvezőtlen talajadottságok mellett – sújtotta a vasút hiánya, amely nagy tőkeberuházást igényelt, de a korszakban az infrastruktúra a piacokra jutásban, a modern gazdaság fejlődésében, az ipari üzemek meglepedésében nagyon fontos szerepet játszott.

A tanulmányhoz kapcsolódó táblázatban néhány általános gazdasági, valamint a mezőgazdaság fejlettségének szintjét jellemző mutatót foglaltam össze nemzetiségi régióként,¹ mivel a regionális fejlődés egyenetlenségei egybeestek a társadalom nemzetiségi megoszlásának fő határvonalával. Az adatok megvilágítják, hogy az állam által indított regionális támogatások az ország valóban legkevésbé fejlett térségeibe irányultak.

1. A hegyvidéki akció²

A ruszinok körében uralkodó rendkívüli nyomorra „Ötvenezer Bereg megyei orosz létkérdése” címmel egy röpirat (szerzője Halász Géza) hívta fel a figyelmet 1896-ban.³ Az ugyanezen évben tartott országos választásokon a Katolikus Néppárt jelentős agitációt fejtett ki szociális programjával a térségben. Firczák Gyula ungvári görög katolikus püspök – mint a Szabadelvű Párt immár több éve helyben megválasztott országgyűlési képviselője – felkereste Bánffy Dezső miniszterelnököt és egy titkos megállapodásban megegyeztek abban, hogy a kormány támogatni fogja a püspök és a térség szabadelvű országgyűlési képviselői által kezdeményezett „társadalmi” mozgalmat, mivel Firczák szerint „Máramaros-Bereg-Ung és Zemplén vármegyék felvidékén lakó ruthén népnek a megélhetés feltételeit meg kellene adni, miáltal az amerikai tömeges kivándorlás is megszűnnék.”⁴ A nyomor tényleg égbekiáltó volt, amint azt egy hírlapi beszámolóból⁵ megismerhetjük: „Alacsony, a földdel majdnem egyvonalban álló tetőzetű házakban laknak, 6–8-an egy szűk szobában, vegyesen a birkákkal és sertésekkel. Házaikon kémény nincsen s fojtó füstben szoronganak némely helyen a betegek is. A falba vert két vaskarón deszkák vannak elhelyezve, mely ágyul szolgál nekik. Ez alatt tanyáznak a sertések, az ágy felett pedig bölcső csüng kötélén. Gyermekek majdnem teljesen ruházatlanul, mezítláb futkosnak a bokán felül érő hóban és jég között. Ilyen a nyomor az egész vonalon.”

1897 februárjától a négy megye (Bereg, Ugocsa, Ung, Máramaros) országgyűlési képviselői több értekezletet tartottak, felállítottak egy állandó bizottságot és megfogalmazták memorandumukat, melyben összefoglalták, hogy az egyes tárcák keretében milyen intézkedéseket látnak szükségesnek.⁶

A nemzetiségi régiók fejlettségi szintjének és agrárnépeségének jellemző mutatói

R é g i ó	Nyugat-Magyar.	Délvidék	Magyar	Szlovák	Szász	Ruszin	Román	Székely	Horvát	Országos átlag
Agrárhányados	57,7	64,9	63,3	60,6	68,2	65,9	71,4	69,9	78,3	66,6
Agrársűrűség (ezer katasztrális hold művelt területre jutó mezőgazdasági népesség)	354	331	393	454	431	482	490	429	605	431
Iparforgalmi népesség, %	29,4	21,7	24,3	26,1	19,5	18,6	18,0	18,6	13,4	21,5
Vasútsűrűség (km/ ezer km ²)	108,1	93,8	82,0	63,0	65,7	41,6	45,8	30,6	54,5	66,6
Egy hold művelt területre jutó kataszteri tiszta jövedelem, fillér	1496	1743	1060	890	525	355	551	320	951	994
Egy mezőgazdasági lakosra jutó kataszteri tiszta jövedelem, korona	42,8	53,5	27,4	20,0	12,5	7,6	11,8	7,7	16,2	23,6
Művelt terület az összterület %-a	68,4	79,4	65,3	49,4	52,4	38,3	44,0	39,0	47,2	55,9
Ugar a szántó területének %-a	4,5	2,6	7,9	9,5	15,7	21,5	15,5	21,7	7,0	8,9
Egy mezőgazdasági keresőre jutó művelt terület, hold	7,04	7,63	6,47	5,36	5,36	5,53	4,96	5,69	3,71	5,69
A legelő aránya az összterületből, %	6,4	9,8	11,2	10,8	13,6	12,7	14,4	11,4	13,0	11,9
Az erdő aránya az összterületből, %	15,0	4,2	17,5	34,8	29,2	46,0	37,3	46,7	34,6	26,9
Hozamindex. (32 növény átlagtermésének súlyozott indexe)	110	115	100	103	105	91	95	93	75	100
Gép- és eszközindex (33 gép- és eszközváltozó indexeinek átlaga)	270	119	115	140	82	43	50	100	72	100
Ónálló birtokos és segítő családtagja a mezőgazdasági keresők %-a	62,0	57,4	57,4	67,0	71,2	69,7	70,5	66,4	89,4	66,9
100 ónálló birtokosra jutó mezőgazdasági bérmunkás	104	127	128	90	68	77	76	84	28	92
A mezőgazdasági keresők közül ir-olvas, %	91,3	64,2	73,5	71,8	61,1	35,5	39,0	58,2	48,8	60,9
A 100 hold feletti gazdaságok részesedése a mezőgazdasági művelés alatt álló területekből, %	37,0	30,6	44,5	29,1	12,9	21,7	20,7	15,3	12,5	32,0
Az 1000 hold feletti gazdaságok részesedése a mezőgazdasági művelés alatt álló területekből, %	24,1	15,1	26,8	14,1	4,0	8,8	9,8	4,2	7,8	17,9
Az 50 koronánál több földadót fizetők aránya a felnőtt férfi birtokosok közt, %	29,8	32,6	14,2	6,8	2,4	1,4	2,5	1,5		11,4
A 20 koronánál több földadót fizetők aránya a felnőtt férfi birtokosok közt, %	64,4	62,5	41,9	23,5	17,4	7,5	12,3	7,9		31,9
Az 5 koronánál kevesebb földadót fizetők aránya a felnőtt férfi birtokosok közt, %	3,5	5,1	13,1	28,4	25,6	51,5	37,4	53,1		23,4
Egy mezőgazdasági lakosra jutó nettó termelési érték, korona	345	317	273	237	210	148	169	146	187	236

Darányi Ignác miniszter Egán Edét,⁷ egy Bécsben és Halleban tanult, az 1880-as évek végétől országos tejjgazdasági felügyelőként működött szakembert⁸ nevezett ki miniszteri biztosnak a térségbe, ahol először Bereg megyében (a szolvyai járásban), majd Ungban és Máramarosban indult meg az akció. Egán tanulmányutat tett a helyszínen és terjedelmes emlékiratban ismertette a ruszinok helyzetét és javaslatait. A nyomor fő okát az úrbéri rendezés⁹ és a tagosítás

helytelen végrehajtásában látta:¹⁰ a legrosszabb, legtávolabbi földeket kapták, s a kaszálók, legelők, erdők nagy részétől megfosztották a parasztokat. Ipar, bányászat nincs, a közlekedés fejletlen, az élelmiszerek 15–20 százalékkal drágábbak, mint Pesten. A nép csak vállalkozók közvetítésével és többszörös áron jut földbérlethez. Hitelszövetkezetek hiányában uzsorakölcsönön tengődnek és halnak éhen, a több mint 30%-os kamat terhe miatt. A hegyvidéki megyékben megvannak Egán szerint a lehetőségei egy, a svájcihoz hasonló nagyarányú havasi állatgazdálkodás kifejlesztésének. Ennek megvalósításához a kincstári havasi legelők (kb. 100 000 kh) bérletbe adása, állatjuttatás (tenyészállatok kihelyezése), hitelszövetkezetek létesítése és az erdőtörvény revíziója kell. Egán jelentését megvitatták a minisztériumban és megindult a bérletek kiosztása helyi bizottságok (papok, tanítók, uradalmi tisztviselők, miniszteri megbízott) segítségével. A kincstári földek bérbeadásán kívül az állam szerződést kötött a Schönborn uradalommal is és 12 660 kh földet bérelt tőle 25 évre, amelyet tovább parcelláztak 4132 kisgazdának.¹¹ Erről és 100 db borzderes üsző 3 éves részlettörlesztésre történő kiosztásáról már 1898 novemberében, a szolyvai közgyűlésen beszámolhatott Egán az ott jelenlévőknek.¹² A hitelszövetkezetek megalakítását szintén elkezdték és 3 év alatt 11 hitelszövetkezet jött létre az országos központi szövetség kötelékében. A helyi pénzüzetek azonban nem vettek benne részt. Az 1898-as közgyűlésen Egán a tervek között említette fogyasztási szövetkezetek létrehozását is, valamint a gyümölcsfatenyésztés és gyümölcstermelés elterjesztése érdekében Szolyván egy 25 holdas állami faiskola létesítését, melyből olcsó áron vagy ingyen fognak egyesek gyümölcsfacsemeteket kapni. Az 1900-ban, Munkácson tartott közgyűlésen már szóba került az akció kiterjesztése mind a négy, ruszinok lakta megyére,¹³ de végül erre csak 1901-ben került sor. Közben Egán Ede már 1900-ban szembekerült egyes politikai körökkel, akik nem akarták az akció szélesebb körű kiterjesztését. Ezért kinevezték mellé 1901 elején Paris Frigyes ny. kolozsvári királyi ügyészt, hogy a „kerékkötő” szerepét játssza mellette. Ő törvényellenesnek minősítette a hitelszövetkezetek és az áruaktárak szervezését. A kettőjük közötti ellentét áthidalhatatlanná vált, Paris kifogásolta Egán működését egy miniszteri tanácsoshoz írt levelében. Egán is megvádolta őt, hogy egy érdekközlő szolgálatában áll. Darányi végül Parist figyelmeztette, amire ő lemondott. Mindez 1901 júniusában történt, szeptemberben pedig „véletlen” baleset következtében elhunyt Egán Ede.

1901 nyarán Egán Ede, röviddel halála előtt, elküldte a Darányinak küldött jelentését Széll Kálmán miniszterelnöknek és Firczák Gyula püspöknek is a máramarosi kivándorlási mozgalom ügyében. Ebben beszámol az 1900-ban Máramaros 6 járásának 100 községében és 1901 tavaszán folytatott Ung megyében tett útjairól: „...A legelső és legfőbb baj, mely a népet kivándorlásra hajtja ... a legelő-hiány.”¹⁴ A már említett úrbérrendezés,¹⁵ illetve az 1879-es erdőtörvény¹⁶ következtében „az állattenyésztés nélkülözhetetlen kelléke hiányzik. A mezőgazdasági földek a megélhetéshez szükségeset nem termik. Más munka-kereset alig van. Tehát egyik vármegyéből a másikba vándorolnak munkát keresni, s ha nem kapnak, akkor már messzebb, túl az Óperencián kénytelenek boldogulást keresni.”¹⁷

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1900 januárban felterjesztést írt az uralkodónak, melynek tartalmát Ferenc József meglelégedéssel vette tudomásul: „A fennálló bajok keletkezési okául tekintendő ama körülmény is, hogy Magyarország hegyvidékére a mezőgazdasági kultúra a sík- és dombvidékről került és így nem számolván a hegyvidék különleges viszonyai-val, az nagy részben a gabonatermesztésre lett alapítva. [...] A megélhetésnek egyik biztosítékát abban is fellelhetni véltem, hogy ezen földművelő nép, melyet saját földjének megmunkálása egész éven át nem foglalkoztathat, időközönként az ország más vidékein nyerjen elfoglaltságot és kenyérkeresetet. A birtokokat terhelő uzsorakölcsönöknek olcsó földhitellel való felcserélése, hitel- és fogyasztási-szövetkezetek létesítése, mint a parasztgazdaságok felállítása és a havasi legelők belterjesebb üzembe vétele képezné legalázatosabb nézetem szerint eleinte a megélhetés, később a megizmosodás után a kívánatos jólét megteremtésének alapját.”¹⁸

2. A székely (erdélyrészi)¹⁹ akció

Egy másik peremvidéken, Erdélyben már közel két évtizede szerveződött társadalmi mozgalom (Erdélyi Gazdasági Egyesület, Erdélyrészi Kárpát Egyesület, napilapok, konferenciák, településeken székely társaságok), amely 1902-re ért révbbe: Tusnádon megtartották az első és egyben legjelentősebb székely kongresszust, hogy Udvarhely, Csík, Háromszék, Maros-Torda és Torda-Aranyos megyékben véget vessenek a gazdasági stagnálásnak, a demográfiai válságnak, a termelési és értékesítési problémáknak. Ezen a megjelent több országgyűlési képviselő, egyes minisztériumok kiküldöttei és a helyi hatóságok vezetői. Erdélyből Románia irányába az 1880-as évektől folyamatosan zajlott a kivándorlás: közel 100 000-en hagyták el végleg Erdélyt. A kongresszus résztvevői szerint a liberális gazdaságpolitika átmenet nélkül zúdult a régióra, ezért került válságba a hagyományos mezőgazdálkodás. Okát a határörvidék megszűntetésében, a legelőelkülönítésben és a tagosításban látták. A régióban a közbirtokosságot megszüntető arányosítási törvények okozták a gondot, mivel a távolról érkező tőkeerős kereskedő cégek felvásárolták a megszorult parasztok arányosítási jogait, akik így elestek a szabad legeltetéstől, aminek következtében a község elszegényedett, az erdőket pedig kiirtották a kereskedőcégek. Az állami erdőtörvény viszont kitiltotta az állatokat legeltetőket az erdőből (hasonló következményekkel járt, mint a ruszin hegyvidéken). A birtokrendezés, telekkönyvezés lassan haladt, mivel a mérnökök négy szemközt igyekeztek színlelt adásvételi szerződéseket kötni. A kevés megművelhető területen itt is egyoldalú gabona- és kukoricatermelés folyt. A telkek gyorsan aprózódtak a jelentős népszaporulat és az örökösödési szokások következtében. A ruszinok lakta térséghez hasonlóan a Székelyföldön is nagyon kedvezőtlenül alakult a vasútsűrűség. A vasútvonalak kiépítését, a térség országos vérkeringésbe való csatlakozását már az 1880-as évektől sürgették a helyi társadalmi szervezetek. Az 1902 júniusában Darányi Ignác által létrehozott székely kormánybiztosság²⁰ már két év múlva elérte, hogy az 1904-ik évi beruházási törvény biztosítsa a székely vasutak teljes kiépítését.²¹ 1903-ban Tisza István menesztette Darányi Ignácot, az új miniszter (Tallian Béla) azonban folytatta az akciókat és létrehozta a minisztériumon belül a kirendeltségi ügyekkel foglalkozó önálló főosztályt. Az akció keretében – hasonlóan a hegyvidéki akcióhoz – segítették a hitelszövetkezetek és fogyasztási szövetkezetek elterjedését, vetőmagokat osztottak, tenyészállatok kedvezményes árú kihelyezéséről gondoskodtak, népkönyvtárakat, gazdaköröket létesítettek. Mindemellett a székely gazdákat a közeli, hasonló természeti adottságokkal, azonban fejlett mezőgazdasági kultúrával rendelkező szász községekbe is elvitték tanulmányutakra, ahol megismerkedtek a korszerű istállózó állattartással, a trágyázás fontosságával és hasznáival.²² Az 1905/06-os válság idején írta az *Udvarhelyi Híradó*: „mióta a nagy közjogi küzdelem lefoglalja úgyszólván az egész ország figyelmét, a Székelyföld gazdasági nyomora századrangú kérdéssé süllyedt.”²³ 1909-ben válik a székely akcióból erdélyrészi akció (Kolozs, Szilágy, Alsó-Fehér megyék bevonásával).

3. A felvidéki akció

Darányi Ignác 1906-ban ismét miniszter lett a koalíciós kormányzat ideje alatt. 1908-ban Zsolna székhellyel a Felvidékre, a szlovákok lakta Árva, Trencsén, Liptó megyékre is kiterjesztette az akciókat. Felmerülhet a kérdés, miért éppen ezekre a megyékre. A *szlovák régióban*, ahol a magyarországi szlovák lakosság több mint kétharmada élt, a népességnek mindössze 60%-a élt a mezőgazdaságból.²⁴ A szlovák régióon belül azonban három jellegzetes agrárregiót²⁵ különböztethetünk meg, amelyek élesen elkülönültek egymástól: az Ény-Felföldön majdnem 72% (csak a horvát megyékben és a keleti peremregiókban magasabb), a másik kettőben²⁶ viszont a magyar többségű régiónál is alacsonyabb volt az agrár-

hányados. A kivándorlás következtében legjelentősebb emberveszteséget elszenvedett etnikai csoport szintén a szlovákság volt (a szlovákok 10,1%-e vándorolt ki 1899–1913 között) és csak őket követik a ruszinok (8,1%). Míg a Kisalföldet nem érintette érzékenyen a kivándorlás, Szepes és Turóc megyékben az országos átlag három-négyszeresét is elérte, de nem kímélte Sáros és Liptót, valamint Árvát sem. A kivándorlók háromnegyede a mezőgazdasági népességből, főként a szegényparasztság soraiból került ki. Ha pedig megnézzük a gazdálkodás egyik fontos mutatóját – az ugar arányának alakulását a szántóterületen²⁷ belül –, akkor egyértelmű lehet számunkra, hogy a magyar királyi Földművelésügyi Minisztérium miért éppen Zsolna székhellyel szervezte meg 1908-ban azt a kirendeltséget, amely kezdetben három megyében, majd 1911-től Zólyomban is a mezőgazdasági termelést és belterjes gazdálkodást ösztönző „akcióba” kezdett.²⁸ Az ország más, gazdaságilag elmaradott peremvidékéhez (ruszin,²⁹ székely)³⁰ hasonlóan igyekeztek elősegíteni a „fajmarha, a jófajta sertések és fajbaromfik beszerzését; meghonosítani a háziyúltenyésztést; gazdaköröket alapítottak, ahol szakszerű felolvasást tartottak a nép szakismereteinek gyarapítására; mintagéptelepeket állítottak fel, melyeket csekély díj fejében bérbe adtak gazdaköröknek; jófajta oltványok beszerzésével segítették a gyümölcsstermelés fejlesztését; felkarolták a szövetkezeti ügyet és a létesített tejszövetkezeteket anyagilag is támogatták; téli háziipari tanfolyamok szervezésével pedig a háziipar fejlesztésére is súlyt helyeztek.”³¹ A szántón belüli kedvezőtlen ugararány mellett problémát jelentett az is, hogy a tagosítás nagyon lassan haladt előre. Még 1914-ben is a szlovák nemzetiségi régióban állt a legtöbb tagból egy birtok³² a korabeli földadókataszter szerint. A legsúlyosabb helyzet ebből a szempontból Trencsén és Árva megyékben volt, mivel ebben a régióban egy birtok átlagosan 29 tagból állt.

Hogy alakultak a jövedelmi viszonyok regionális eltérései³³ a 24 éven felüli földbirtokosok és bérlők körében? Önálló gazdálkodónak lenni nem feltétlenül jelentett magas jövedelmi szintet. Hiába volt önálló gazdálkodó az östermelő férfiak kétharmada pl. Árvában, jövedelemszintjük nagyon alacsony volt. Míg Árvában 2,8%-uk fizetett 20 K feletti földadót,³⁴ Bács-Bodroiban 74,2% volt ez az arány. A szlovák régió belül a Kisalföldön 40% ez az arány, az Északi-Felföldön 12,6%. Még nagyobb eltéréseket találunk az egyes megyék között, ha az 50 korona földadónál többet fizetőket vizsgáljuk. Átlagosan a 24 éven felüli férfiak 11,4%-a fizetett 50 korona felett. A megyék egyharmadában legalább ennyi vagy ennél több volt ezen férfiak aránya, a fennmaradó kétharmadban azonban az átlagnál jóval kevesebb. Nem érte el az egy százalékot többek között például Árva, Sáros, Fogaras, Csík, Udvarhely megyékben. Ugyanakkor Mosonban 46,4, Bács-Bodroiban 46,3%-uk fizetett 50 koronánál többet. A Kisalföldön 13,3%-uk, az Északi Felföld 5 megyéjében 1,9%-uk fizetett ilyen összeget.

Az ország keleti és északi peremterületeinek régióiban a 24 éven felüli birtokosok 70%-a legfeljebb 10 korona földadót fizetett. Az Északi-Felföld (az ÉNy-ival együtt), Erdély és az Északkeleti-Felföld állnak a sor élén a két alsó adókatégoriákban. Az itt élők tehát zömében rossz minőségű és kis területen gazdálkodtak, amely önellátásukra sem volt elég. Iskolázottságuk alacsony volt és tőke sem állt a rendelkezésükre, hogy jelentős fordulatot hajtsanak végre a termelés módját és szerkezetét illetően.

Az Északi-Felföld régióiban volt esély a gyáripari elhelyezkedésre is (és amint az ipari foglalkoztatottak arányából kiderült, sokan meg is tették), ahol azonban a keresetek, hasonlóan az ország egyéb területeihez, vagy akár Németországhoz, Angliához messze elmaradtak az USA-beliéktől. Így aztán nem véletlenül panaszkodtak jelentéseikben az ipari üzemek vezetői, akik nem találtak elég munkaerőt... A munkaerő jelentős része magasabb bérért a tengerentúlra vándorolt. „Az Amerikából visszatérő tótok nagy része itthon marad. Mert a tótok leginkább kenyérkereset, illetőleg pénzszerzés céljából vándorolnak ki, a

amikor kisebb-nagyobb összeget szereztek, visszatérnek, s rendszeren földbirtokot vásárolnak és földműveléssel avagy korábbi mesterségükkel foglalkoznak, hogy aztán újból kivándoroljanak. Vannak, kik háromszor is megteszik az utat.”³⁵

Tisza István miniszterelnöksége, illetve Serényi Béla földművelésügyi minisztersége idején sem álltak le az akciók, hanem átszervezték őket és már 31 megyére³⁶ kiterjedően igyekeztek a regionális különbségeket csökkenteni.

Az állami akciók értékelése

Valamennyi akciót fennállása alatt sok bírálat és kritika érte: a hivatali adminisztráció ügyintézése³⁷ lassú volt és pontatlan, az egyes akciók tevékenységének eredményessége³⁸ pedig nehezen számszerűsíthető. Mindazonáltal ezek az akciók hosszú távon hozzájárultak a fejlettebb gazdasági kultúra elterjedéséhez. A Földművelésügyi Minisztérium költségvetésén belül egyre jelentősebb arányú kiadást jelentettek az akciókra fordított költségek a tárca időnként arányaiban csökkenő állami költségvetése és folyamatosan növekvő hiánya ellenére.³⁹ Egyik akciónak sem volt rá ugyanakkor elég ideje és lehetősége, hogy kiforrja magát. 1897-ben kezdődött az állami szerepvállalás egyetlen járásban és 1914-ben már kitört az első világháború, ami megakadályozta, hogy a természetes fejlődés és az állami támogatásoknak köszönhető pozitív változások valósággá váljanak. Az „évtizedes mulasztásokat és hátramaradást” – amint azt a biztosok megfogalmazták – nem lehetett néhány évi munkával helyrehozni, különösen azért, mert az akciók fő mozgatója a Földművelésügyi Minisztérium volt, a többi minisztérium többnyire érdektelen volt, vagy csak esetlegesen hozott intézkedéseket. Mindenképpen hiányzott a minden kormányzati ágra kiterjedő fejlesztési program.⁴⁰ Balaton Petra értékelését kiegészítve Szarka László a felvidéki akciót említve azt is kiemeli, hogy „az egész akció előkészületei a vármegyei apparátus, a közigazgatás felkészültségének javítását is szükségessé tették volna.”⁴¹

Egy ország gazdaságának fejlődését mind az ágazati, mind a regionális fejlődés egyetlenségei fékezik és torzítják.⁴² Ezért fontos az állami beavatkozás, különösen ha az egyes régiókban az egyre erősödő feszültségek megjelennek a társadalmi és a politikai struktúrában, amelyek a 20. század elején nagyrészt egybeestek a társadalom nemzetiségi megoszlásának fő határvonalaival.

Jegyzetek

¹ A mutatók saját számítások: Nagy Mariann (2003): A magyar mezőgazdaság regionális szerkezete a 20. század elején. Budapest.

² A hegyvidéki akcióról l. még Botlik József (2000): Egestas Subcarpathia. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX–XX. századi történetéhez. Budapest; Víggh Kálmán (1994): A hegyvidéki akció és a kárpátaljai zsidóság. Partes populorum minores alienigenae, 1. 167–182. old. Gönczi Andrea (2005): Egy magyar kísérlet az alpesi tejjgazdálkodás megvalósítására – a hegyvidéki akció. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve, IV. Beregszász.

³ Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában 1867–1918. Összegejtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor; II. kötet. Budapest 1956. 526.

⁴ A püspök öt feltételhez kötötte az északkeleti megyékben erőteljessé vált néppárti agitáció ellen-súlyozását, köztük a főszövegben idézett rutén nép megélhetési feltételeinek javításához. A püspök kézírásos feljegyzésének teljes szövegét – az öt általa támasztott feltétel megfogalmazásával – valamint azok teljesülését közli: Mayer Mária: Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910. Budapest 1977. 99–100. old.

⁵ A ruthének segítése. Az Egyetértés tudósítójának távirata. 1900 februárjában az érdekelt miniszteriumok és megyék vezetői egy másfélnapos tanulmányúton vettek részt. Kemény G. Gábor i. m. 858. old.

- ⁶ Emlékirat az Északkeleti Kárpátok közt és Kárpátalján lakó ruthén nyelvű nép szellemi és anyagi viszonyainak elősegítése és felvirágoztatása tárgyában, 1897. Közli Mayer i. m. 220–236. old.
- ⁷ Egán Ede életéről l. többek között *Vígh Kálmán*: Borostyánkői Egan Ede, a hegyvidéki nép jótevője (1851–1901). *Vasi Szemle*, 50. (199) 1: 86–95. old.
- ⁸ Egán Ede már 1890-ben a Tudományos Akadémia nemzetgazdasági gyűlésén tartott előadásában – könyv formájában „Kárpátaink közgazdasági hivatása” címen ugyanabban az évben megjelent – javasolta a havasi állattenyésztés megvalósulását. Az 1897-es emlékirat és Egán előadásának szövegét összehasonlította Mayer Mária és megállapította, hogy az emlékirat kivonatos idézése Egán Ede előadásának. Mayer i. m. 102–104. old.
- ⁹ „Az úrbéri rendezésnek első hibája az volt, hogy annak elintézése teljesen az úrbéri bíróság kezében lévén, ezen nagyfontosságú átalakításnál hiányzott minden közgazdasági érzék, hiányzott a szükséges jóindulat a néppel szemben és hiányzott a gyakorlati érzék, a gazdasági szakértelem.”... „A második alaphibája az úrbéri rendezésnek az volt, hogy a törvény az egész birtok rendezést, mint pert fogta fel, ahelyett hogy az állam ezen fontos tulajdonjogi kérdésnek eldöntését saját kötelességének tartotta volna és államilag járt volna el az ügyben.”
- ¹⁰ Kemény összefoglalója Egán emlékiratának II. fejezetéről. i. m. 526. old.
- ¹¹ *Kemény* i. m. 535. old.
- ¹² Uo. 536. old.
- ¹³ Uo. 858. old. (Beregen kívül Ung, Ugocsa, Máramaros megyékben is.)
- ¹⁴ Uo. 871. old.
- ¹⁵ Egán Ede tévesen használja jelentéseiben az úrbérendezés kifejezést, melyet akkor és ma is Mária Terézia 1867-es rendeletére használtak, használjuk. Ez alatt értsd: az úrbéri viszonyok megszüntetése, felszámolása az 1853-as úrbéri pátenst követően.
- ¹⁶ 1879:XXXI.tc. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5861>. A községi lakosok a legelőből majdnem teljesen kiszorultak, mivel a törvény rendkívüli megszorításokat tartalmaz. Egyrészt a volt úrbéresek a legelő illetőség fejében kapott erdőtalaj fakészletét kihasználták, a területen korlátlanul legeltettek és ennek következtében az elkopárosodott. Másrészt sok helyen nem voltak képesek legelő területet szerezni, mert a nagyobb és az erdőtörvény rendelkezése alá tartozó erdőbirtokosok még drága pénzen sem adhattak elegendő legeltethető területet az erdőgazdasági üzemterv rendelkezései miatt. (Egán Ede jelentése Darányinak: idézi Kemény i. m. 873. old.)
- ¹⁷ *Kemény* i. m. 873–74. old.
- ¹⁸ *Kemény* i. m. 850. old.
- ¹⁹ A székely (erdélyrészi) akció forrásait l. *Balaton Petra* (2004): A székely akció története. I. Források. Budapest. Az akcióról alapos levéltári források alapján l. uő: A székely akció története, 1902–1914. állami szerepvállalás Székelyföld felzárkóztatására. Debrecen 2006. PhD-kézirat.
- ²⁰ Marosvásárhely lett a központ.
- ²¹ *Balaton* i. m. (2006) 157. old.
- ²² (Enesei) Dorner Béla a székelyföldi miniszteri kirendeltség vármegyei megbízottja volt. Ezen tisztségében a székely kisgazdákat minden évben tanulmányi kirándulásokra vitte szász községekbe. 1908-ban egy 65 főből álló csapatot a barcasági szász gazdákhöz vezetett. „Akár őshazájukból magukkal hozott érzék és tudás (hol szintén gyenge, rossz földön gazdálkodtak, tehát a trágyát már megbecsülniök kellett, de ott már akkor a márgával való följávitás ismeretes is volt) akár az erdélyi gyengébb és trágyázás nélkül nem termő talaj kényszerűsége, akár már a régiebb időkben vezetőik által beléjük oltott szaktudás volt az oka: de tény, hogy Erdélyben a trágyakezelés és helyes trágyázás iránti magasabb érzéket csakis náluk tapasztaltam. [...] A trágyatelep egyúttal a gazda minőségének fokmérője. Minél magasabban, szebben, rendesebben van az fölrakva, mint egy szépen megarkott szénásszekér (sőt árnyékszék melléje, reája van építve, nagyon okosan!) annál jobb módot jelez ez a gazdánál. A leányos apa a kérőt körülvezeti a gazdaságában, és dicsekedve mutatja neki a nagy trágyatelepet, látod: jó helyre házasodol!”. A lakodalmas nép a templomból a lakodalmas házba jövet, elől a fuvószenekarral az udvarban először körülkerüli a trágyatelepet, csak azután tér be a lakodalmas házba. Ez is babonás összefüggésben van a „gazda aranyával” tehát azzal, hogy ha az oly nagy lesz mindig, mint a lakodalomkor: akkor lesz jó mód ezután is.” (Enesei) *Dorner Béla* (1910): Az erdélyi szászok mezőgazdasága. Győr. 251–252. old.
- ²³ Idézi *Balaton* (2004) i. m. 40. old.

- ²⁴ Az országos átlag 67% volt, a nyugat-magyarországi régióban 58, de a horvát megyékben 78 és a román többségű régióban is elérte a 71%-ot.
- ²⁵ Nemzetiségi régiók, agrárregiók a 19/20. század fordulóján. *Közép-Európai Közlemények*. 2008/1. 86–99. és Uő (2003) i. m. A három alregió: Kisalföld (Pozsony, Nyitra Bars), Északi-Felföld (Turóc, Liptó, Zólyom, Szepes, Sáros), Északnyugati-Felföld (Árva, Trencsén).
- ²⁶ Kisalföld: 61,2%, Északi-Felföld: 52,6%
- ²⁷ Az országos átlag: 8,9%, amihez képest a szlovák régió átlaga (9,5%) nem magas, de ez olyan szélsőséges értékeket takar, mint Árva megye, ahol 30,1% vagy Pozsony megye, ahol 2,7%). Az Északi Felföld valamennyi megyéjében is meghaladta a 10%-ot.
- ²⁸ Az állami segélyakciók az első világháború kitöréséig folytatódtak, s a kormányzat 1914 áprilisában is tárgyalásokat folytatott újabb tervezetek megvalósítása érdekében.
- ²⁹ Bereg megyét kivéve a ruszin régióban az ugar aránya a szántó területből 20–30% között volt.
- ³⁰ A székely régióban Csíkbán a szántó majdnem fele ugar volt, de a többi megyében is 10–30% közötti.
- ³¹ *Pechány Adolf* (1913): A tótokról. Budapest. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár. Szerk.: Szabó Oreszt. 151–153. old.
- ³² Az országos átlag: 9,7; a szlovák régióban 14,9, a szász-román régióban 11,9, a székelyben 11,2, a ruszinban 11,0. A Kisalföldön 8,8 volt ez az érték.
- ³³ Az adatok saját számítások: Adatok a magyar mezőgazdaság jövedelmi viszonyainak vizsgálatához a 20. század elején. In Falvak, földek, földművesek. Agrárpolitikai, agrártörténeti, településfejlesztési -tanulmányok. Agroinform Kiadó, Budapest, 2004. 101–129. old.
- ³⁴ A művelt terület egy holdja után fizetett földadó arányosan illeszkedett az adott terület kataszteri jövedelemmel jellemzett minőségéhez. A legjobb minőségű földek egy holdja után 4–5 korona földadót fizettek (Bács-Bodrog, Békés, Csanád), míg a legrosszabb minőségűek után jóval 1 korona alatt. A földadó lineáris adórendszerként működött, azaz Baranya megyében pl. 5 koronát 1,64 hold művelt terület után fizettek, 50 koronát pedig 16,44 hold után. Ennek megfelelően Árva vagy Csík megyében 5 kornút 10–12 hold után kellett fizetni, s ezzel arányosan 50 koronát legálább 100–120 hold megléte esetén.
- ³⁵ Bárdossy Jenő Sáros megyei alispán jelentése Széll Kálmán miniszterelnöknek. A teljes jelentést közli *Kemény G. G.* (1964.). i. m. 581. old.
- ³⁶ 1911-től Zólyom, 1913-tól Bars, Gömör-Kishont és Turóc megyékre is kiterjednek az akciók.
- ³⁷ *Balaton* (2006) i. m. 407. old.
- ³⁸ Valószínűleg azonban a kormányakciónak köszönhető, hogy a ruszinok lakta régióban az 1911-es állatszámítás adatai alapján jelentős a szarvasmarha (egy lakosra 385, országos átlag 366) és a fejős tehén állomány (170, illetve 157) és mindemellett a marhaállomány több mint 70 százaléka tarkafajta. Nagy i. m. 259.
- ³⁹ *Balaton* (2006) i. m. XXVIII.
- ⁴⁰ *Balaton* (2006) i. m. 411. old.
- ⁴¹ *Szarka László* (1995): Szlovák nemzeti fejlődés – magyar nemzetiségi politika 1867–1918. Pozsony. 118. old. Szarka ugyanott még idézi Crauss István Nyitra megyei főispánt, a FEMKE elnökének jelentéseit vagy a liptói, szepesi hivatalos vármegyei lapok nemzetiségpolitikai jellegű közleményeit, amelyek szintén jelzik, hogy a vármegyei „apparátus a következetes nyelvi-kulturális magyarosítás támasza volt a szlovák régió vármegyéiben, s mint ilyen valójában alkalmatlan volt a szlovák nép körében végzendő pozitív társadalmi, gazdasági akciók irányítására.”
- ⁴² Erről bővebben lásd *Gulyás László* (2005): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest; *Gulyás László* (2007): Két történeti régió fejlődésének hosszú távú tendenciái. A Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 217–233. old.